Љубица Стакић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljubicamilutinovic31@gmail.com

УДК 811.162.3‘371:811.163.41‘371
https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.2.7
прегледни рад
примљен 12. 9. 2024.
прихваћен за штампу 24. 12. 2024.

ПЕЈОРАТИВИ ИЗ ДОМЕНА РЕТАРДАЦИЈЕ У ЧЕШКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет рада су лексеме пејоративног значења којима се означавају негативне особине људи из домена ретардације у чешком и српском језику. Лексеме се анализирају са лексичко-семантичког становишта, са акцентом на њихову конотацију, односно секундарну семантичку реализацију која је метафорична и заснива се на колективној експресији – негативној оцени људи који имају неки облик менталне или физичке ретардације, предрасудама језичке заједнице, која често мане из немедицинске сфере поистовећује са таквим стањима. Циљ истраживања јесте да уз помоћ података из чешког и српског електронског корпуса (*Český národní korpus* и *Корпус савременог српског језика*) утврдимо у којој мери и на који начин се наведени интернационални медицински термини користе у функцији пејоратива у контексту, да истражимо њихов међујезички однос, као и степен преводне еквиваленције у оба језика. На основу контрастивне анализе истакнуте су сличности и разлике између чешког и српског језика на пољу семантике и функције поменутих пејоратива.

Кључне речи: пејоративи, чешки језик, српски језик, еквиваленција, контрастивни приступ.

The subject of this paper is the lexemes with a pejorative meaning used to denote negative human traits related to retardation in the Czech and Serbian languages. Lexemes are analyzed from a lexical-semantic point of view, with an emphasis on their connotation, i.e. secondary semantic realization, which is metaphorical and based on a collective expression – a negative assessment of people who have some form of mental or physical retardation, and the prejudices of the language community, which often equates defects from the non-medical sphere with such conditions. The aim of the research is to determine, using data from the Czech and Serbian electronic corpora (Český národní korpus and Korpus savremenog srpskog jezika), to what extent and in what manner these international medical terms are used as pejoratives in context, to explore their interlingual relationship, and to assess the degree of translational equivalence in both languages. Based on contrastive analysis, we highlighted the similarities and differences between the Czech and Serbian languages in the fields of semantics and the function of these pejoratives.

Keywords: pejoratives, Czech language, Serbian language, equivalents, contrastive approach.

---

* https://orcid.org/0009-0006-3273-2347

** Рад представља измењену и скраћену верзију мастер рада под називом *Пејоративи којима се означавају негативне особине људи из домена ретардације у чешком и српском језику*, одбрањеног 13.02.2023. на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду.

1.

Пејоративи су, као што је познато, речи са погрдним значењем, које се најчешће користе за исмевање, омаловажавање интелектуалних, физичких и моралних особина човека или бића. За овај рад изабрали смо групу пејоратива у српском и чешком језику којима се секундарно означавају негативне особине људи, а примарно су то термини из домена менталне (ређе физичке) ретардације. Конкретно су то лексеме *дебил*, *идиот*, *кретен*, *имбецил*, *ретард* и *морон*, чије је примарно значење медицинско, али се због своје природе данас, у већини случајева, користе као увреде, док су неки термини у потпуности изгубили медицинско значење. Фокус наше анализе представља секундарна семантичка реализација поменутих лексема, њихова употреба у контексту, као и анализа преводних еквивалента.

Повод за наше истраживање, поред чињенице да за овакав тип лексема није спроведено засебно истраживање ни у чешком, ни у српском језику, јесте и очигледан пораст употребе пејоратива уопште последњих година.

2.

На самом почетку издвојићемо неке од лексикографских дефинција пејоратива, кроз које ћемо приказати како су посматрани у раду. *Slovník spisovného jazyka* českého (Havránek et al. 1960–1971) лексему *pejorativum* одређује као *slovo (výraz) významu zhoršujícího, hanlivého,* док у српском језику у *Речнику лингвистичких термина Института за српски језик САНУ* (Слијепчевић Бјеливук et al. 2021) пејоратив је реч или израз који има погрдно, депрецијативно значење засновано на конотативној макрокомпоненти у семантичкој структури лексеме; лексичка јединица којом се реферише на нешто са негативном експресивно-емоционално-вредносном конотацијом, детериоратив. У Великом речнику страних речи и израза (Клајн et al. 2006) Ивана Клајна и Милана Шипке реч *пејоратив* потиче од новолатинске речи *peiorativus* према *peior*, што значи *гори*. Аутори лексему одређују као реч или израз са погрдним значењем. Исти речник садржи и придев *пејоративан* у значењу *погрдан, ниподаштавајући; који даје ружан смисао, који нагрђује*. У *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* (Simeon 1969) проналазимо да је то пејоративна реч, израз или елемент; назив за погрдна имена која се изводе од придевске основе личним наставцима; облик речи који значи презирање, који има погрдно значење, нпр. да је нешто незграпно, ружно и сл. У свом раду „*Пејоративи у номинацији човека у српском језику*" Ј. Јовановић (Јовановић 2021: 131) термин *пејоратив* користи као синоним

синтагми *лексема погрдног значења*, под којом подразумева једнолексемне номинационе јединице у чијој се семској структури издваја компонента негативне конотације, која се може реализовати као пејоративна, презрива, подругљива, иронична и сл. У руском речнику *Словарь лингвистических терминов* (Ахманова 1966) проналазимо придев пејоративан са наведена два значења: 1. онај који има негативно-експресивно-евалуативну конотацију. 2. онај који речи даје негативну конотацију.

Када говоримо о ранијим истраживањима, анализом литературе проналазимо да су чешки лингвисти претежно писали о експресивној лексици у оквиру које се пејоративи само помињу. Тако Игор Њемец, вршећи творбену анализу у свом раду „Slovotvorný význam a expresivita", помиње пејоративе, где наводи како је много таквих лексема, које имају улогу да умање вредност човека. Како пише, пејоративи могу настајати семантичким преносом појава које представљају „нижу оцену" повезану са самом особом или неком њеном карактеристиком. Као неке од главних мотива и извора он наводи свет животиња (šelma – дивља звер, прен. хуља; tlama – њушка, прен. блебетало; nasupeně – бесно), затим неживе ствари (klacek – мотка, прен. дериште, битанга; ciferník – бројчаник, прен. фаца; plesnivý – буђав, прен. матор), натприродна бића (čert – ђаво; drak – аждаја, прен. фурија; zaklít něco – опсовати, прен. омамити, уклети) и особе са неким недостатком – телесним (mrzák – богаљ; skrček – кепец) или душевним (blázen – лудак; šílet – лудети) потом именовање мотивисано бројем година (nemluvně – мала беба; dědek – деда) или социјалним положајем (chudák – сиромашан човек, прен. бедник; pacholek – сеоски слуга, надничар, прен. пробисвет, мангуп; vypraskáný – истучен, прен. префриган) (Němec 1972: 116–121). О пејоративима пише и Франтишек Чермак (Čermák 2010: 126–127) који их са социолингвистичког гледишта сврстава у речи чија се функција може односити на изражавање погрдних или вулгарних речи, негативну оцену или омаловажавање, чијом се употребом наговештава већа друштвена дистанца између говорника и слушаоца. Он наводи да овај тип лексема (пејоративе и мелиоративе) карактерише присуство емоционалности и експресивности, и да су, када је реч о увредама, пејоративи бројнији.

У српском језику је слична ситуација, где се поред радова о експресивности, о пејоративима и њиховом значењу пише и у оквиру истраживања деминутива и аугментатива. Тако Милорад Дешић, у раду о експресивној лексици (Дешић 1982), међу лексичко-семантичке типове експресивне лексике сврстава и пејоративне (погрдне речи), презриве и подругљиве речи и ироничне речи, након чије анализе закључује да међу погрдним именицама има изведених, чије значење иде најчешће са аугментативним. Да су аугментативи ти који најчешће кореспондирају са

пејоративним значењем наводи и Драгана Вељковић-Станковић у својој монографији. Ауторка за погрдно значење истиче да је најчешће израз негативне оцене, која се везује за одређено одступање од неких параметара и вредностних еталона (сензорних, етичких, естетичких и др.) (Вељковић-Станковић 2011: 67).

У српском језику проналазимо већи број радова о пејоративима који потичу од деноминације особа са инвалидитетом. Најпре можемо издвојити рад Стане Ристић (Ристић 1996), у коме се ауторка конкретно посветила моделу „особа + психичка или морална особина" где је лексеме *идиот, кретен, креле* и *дебил* сврстала у групу јединица негативне експресивности високог степена. Од великог значаја је и поменута докторска дисертација Јоване Јовановић под називом *Лексика погрдног именовања човека у српском језику*, где ауторка пише и о метафоричним погрдним називима за човека мотивисаним колективним предрасудама према особама са здравственим проблемом/психо-физичким инвалидитетом, у оквиру којих је анализирала лексеме *болесник, дебил, дегенерик, идиот, имбецил, кретен, ментол, пацијент* и *ретард*. Анализом полисемантичких структура ових јединица, ауторка закључује да је у основи метафоричког процеса сема колективне експресије, те да се ради о сложеном процесу двоструке пејоративизације, где говорник употребљава лексему која у једном регистру функционише као медицински термин за особу ометену у развоју, како би у другом регистру погрдно именовао особу (Јовановић 2018: 190–192).

Гордана Штасни се такође у својој књизи *Речи о човеку* (Штасни 2013) дотиче номинације човека са умањеним умним способностима, за које наводи да је њихова семантичка структура веома комплексна јер се компонента значења која се односи на интелект у диференцираним значењима повезује са физичким изгледом, човековим односом према раду или његовим духовним својством, карактером (Штасни 2013: 94).

Контрастивно истраживање у оквиру ког се помињу пејоративи спровела је Катарина Митрићевић-Штепанек (Митрићевић-Штепанек 2021: 147) у раду под називом „Аугментативи као средства еуфемизације на примерима српских и чешких преводних еквивалената са енглеског језика", где ауторка на примерима из *Чешког националног корпуса* врши семантичку анализу одбараних деривата у српском у односу на средства у енглеском језику, те пореди са преводним еквивалентима у чешком. Анализом еквивалената, ауторка закључује да се у српском језику као најфреквентнији еквивалент јавља лексема *кретенчина*, где истиче конвергентни однос ове лексеме са чак осам вулгарних лексема у енглеском језику. Такође детаљније контрастивно истраживање пејоратива у чешком и српском језику

извршили смо у поменутом мастер раду, чије закључке, између осталог, овде представљамо (Стакић 2023).[1]

3.

Као што је већ наведено, у раду ће бити представљена анализа шест лексема – *дебил*, *идиот*, *кретен*, *имбецил*, *ретард* и *морон*. Најпре ћемо изнети кључна запажања из лексикографских дефиниција, након чега ћемо анализирати употребу лексема у контексту, представити најчешће конструкције у оквиру којих се одабрани пејоративи у чешком и српском језику појављују и поредити их на међујезичком плану. Код сваке лексеме ћемо вршити истраживање и најзад одређивати степен преводне еквиваленције у чешком и српском језику.

Грађа за наше истраживање ексцерпирана је из следећих извора: Речник српскога језика (Вујанић et al. 2011) (даље РСЈ), Речник српскохрватскога књижевног језика (Стевановић et al. 1967–1976) (даље РМС), Велики речник страних речи и израза (Клајн et al. 2006) (даље ВРСР), Београдски фрајерски речник (Imami 2003) (даље БФР), Речник српског жаргона (Gerzić 2012) (даље РСЖ), потом из Slovník spisovného jazyka českého (Havránek et al. 1960–1971) (даље ССЈЧ), Slovník nespisovné češtiny (Hugo et al. 2006) (даље СНЧ), двојезичног Чешко-српског речника (Качаник et al. 2001) (даље ЧСР) и затим из Чешког националног корпуса (Český národní korpus[2]) (даље ЧНК) путем апликације KonText (Machálek 2014) из које су преузети контекстуални примери за чешки језик, док су примери за српски језик преузети из Корпуса савременог српског језика[3] (Витас, Утвић 2013) (даље СрпКор). Анализа преводних еквивалената спроведена је у апликацији Treq (Vavřín et al. 2015), која представља датабазу преводних еквивалената и нуди претрагу у двема колекцијама – књижевна дела и титлови. С обзиром на ограничење обима рада, у даљем тексту ћемо изнети резултате нашег истраживања са најзначајним запажањима, уоченим приликом анализе поменутих лексема.

4.

У већини речника – РСЈ, РМС, ВРСР, ССЈЧ и СНЧ утврдили смо да се код лексема *дебил*, *идиот*, *кретен* и *имбецил* истичу два значења, од којих је примарно медицинско, које се односи на ментално заосталу особу и

1 Као наставак нашег проучавања пејоратива овог типа настао је рад под називом „*Лексема тадог у чешком језику и њени еквиваленти у српском*", изложен на Научном скупу младих филолога Србије у Крагујевцу 2024. године.

2 Доступно на https://www.korpus.cz/, приступљено: 25.08.2024.

3 Доступно на http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html, приступљено: 25.08.2024.

секундарно, пејоративно, најчешће у функцији увреде: дебил – *1. med. onaj koji boluje od debilnosti, slaboumnik. 2. fam. budala, glupak*. (ВРСР), идиот – *1. člověk stižený idiotií, slabomyslný člověk; blb: ústav pro i-y; 2. zhrub. velký hlupák; pitomec* (ССЈЧ), кретен – *1. med. osoba koja boluje od kretenizma, idiot 2. pej. glupa, blesava osoba, glupak, blesan, tupoglavac*. (РСЈ) имбецил – *1. med. onaj koji pati od imbecilnosti, maloumnik 2. pej. glupan, tupan, blesavko*. (ВРСР). Лексеме *ретард* и *морон* не проналазимо у описним речницима већ само у РСЖ и БФР: ретард – *1. zaostala, retardirana osoba* (РСЖ), морон – *kreten/Koji moron! – koji kreten*. (БФР), док лексему *имбецил* у ова два речника не проналазимо. Због малог броја лексикографских дефиниција, а ради утврђивања свих њених значења, лексему *морон* смо претражили и у енглеским речницима,[4] где се долази до закључка да је наведена лексема, према медицинском речнику[5] изгубила статус медицинског термина и данас се користи искључиво као пејоратив и сматра се увредљивом, што је издваја од осталих лексема.

Код лексеме *дебил*, када је у питању секундарно значење, у поређењу са другим лексемама, изостаје стилски квалификатор *пеј./погрд.*, иако такав квалификатор постоји у списку скраћеница како у чешким, тако у српским речницима (чешки: *hanl.*, српски: *погрд.*), те се квалификује као *разг.*, *фам.*, *сланг*. Такође смо запазили да се код лексеме *идиот* јављају још две лексикографске дефиниције у ВРСР, које код других лексема нисмо пронашли, а које се односе на предмет (идиот за читање вести, идиот фотоапарат), али заправо претпостављају особу која није у стању да запамти текст или да користи неку сложену направу, кроз које се такође указује на неспособност размишљања особе на коју се пејоратив односи.

5.

Анализом примера дошли смо до закључка да лексеме и у српском и у чешком језику у већини случајева одступају од свог примарног значења и користе се у функцији ословљавања одређене особе или упућивања увреде на основу субјективног става да се особа понаша недовољно интелигентно, и на тај начин остварују своје секундарно, метафорично значење. Примери са примарним значењем се јављају у знатно мањем броју.

Co si myslíte, vy **debilové**? (ЛМ)

Co to děláš, ty **debile**?! (ЛМ)

4 У питању су *Online Cambridge dictionary* https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/moron, *Online Etimology dictionary* https://www.etymonline.com/word/moron и *The free dictionary* https://www.thefreedictionary.com/, приступљено 30.08.2024.

5 Преузето са https://medical-dictionary.thefreedictionary.com/Morons, приступљено 30.08.2024.

Nějaký **idiot** zapomněl na umyvadle budík. Můj klient to určitě nebyl, protože moji klienti nejsou tak pitomí, aby na záchod tahali budík. (ДЗ)

Připadám si jako **idiot**! (ЦЈ)

Proč já **kretén** nedostal u těch zkoušek na vojenský katedře aspoň tu blbou dvojku. (ЛМ) Usilovně jsem myslel na nejrůznější hlouposti, abych se necítil jako **kretén**. (ЛК)

Řekneš mi, kterej **retard** tuhle prasárnu udělal. (ФО)

Kluci, to se tady budeme zaobírat informacemi nějakého **retarda**? (JB)

David, ten vzor mužské krásy, vypadal rázem jako **imbecil**! (KM)

Лексему *имбецил* у чешком језику у контексту проналазимо и у примарном значењу:

Co je horší — smrt dítěte, nebo mít na krku uvázaného **imbecila**? (XB)

Vždyť, jak by to vypadalo, kdyby se hlavní protagonista probojoval hordami odporných skřetů k finálnímu střetnutí s Temným pánem, jen aby vzápětí zjistil, že je to retardovaný **imbecil** s IQ šumící trávy. (XK)

Proměnila jsem se náhle v nekonečnou tupost, **imbecila**, jemuž byla odňata řeč. (ЛХ)

У српском језику, према подацима из *СрпКор*, у свим примерима лексеме проналазимо у функцији пејоратива:

И тако – праведно је да дебилима (какви су људи) пророк буде **дебил** (какав сам ја). (БС)

Ти си бре **идиот**, зачепи, шта лупаш? (ЂМ)

Осећао сам се као **идиот** на тим летећим пробама, такозваним „талијанкама”.. (ЛЖ)

Да је кретен, **кретен** је, то ја најбоље знам. (ЂМ)

И знам да сам потпуни **кретен** што ти ово сад јављам али … (ЂМ)

[...] играли су beer pong, једна од **ретард** америчких игара – како се што пре напити. (Пол.)

Ако је не послуша, последњи је **морон**! (ЂМ)

Добро, бре, Доцо, нисам **морон**, наравно да сам оцедила воду […] (ЂМ)

… јер сам ја наводно импотентни **имбецил** и сасуо је још низ увреда. (Пол)

Према броју примера које нам нуди апликација *KonText* запазили смо да лексема *имбецил* није међу фреквентним лексемама у чешком и српском језику. Слично је код лексеме *морон*, за коју у апликацији не проналазимо ниједан пример за чешки језик, а у *СрпКор* веома мали број.

У табели 1 видимо да на међујезичком плану код многих лексема постоје исти или слични изрази или фразе.

Табела *1*

чешки језик	српски језик
Připadal si jak kretén. (ЛМ)	Он изгледа као кретен. (ЛЖ)
Cítil jsem se jako kretén a idiot. (ЛК)	Осећам се ко тотални кретен. (ГН) Сваки пут кад га видим, осећам се као идиот.[6]
Maximálně se svěří kolegům, že je při monologu šimralo v nose debilní smítko nebo že se někdo v publiku směje jako retard. (ДМ)	Мима Караџић се смеје као ретард 10 сати.[7]

У табели 2 је приказан број појављивања сваке лексеме у апликацији *KonText* и *СрпКор*. С обзиром на то да се ова два корпуса знатно разликују по обиму, те да се из тих разлога и не могу упоређивати, табела је приказана ради илустрације.

Табела *2*

	KonText		СрпКор
idiot	1341	идиот	252
debil	434	дебил	10
kretén	358	кретен	130
imbecil	70	имбецил	13
retard	18	ретард	34
moron	0	морон	17

6 Пример је преузет са интернета, https://www.nedeljnik.rs/svaki-put-kad-ga-vidim-osecam-se-kao-idiot-edi-marfi-zali-sto-je-odbio-ulogu-u-ko-je-smestio-zeki-rodzeru/, приступљено 07.09.2024.

7 Пример за овај израз није пронађен у *СрпКор*, те је пример преузет са интернета https://www.youtube.com/watch?v=WcItbowaXxQ, приступљено 07.09.2024.

6.

Анализу преводних еквивалената спровели смо помоћу апликације *Treq*. Примарни циљ ове анализе је да утврдимо степен преводне еквиваленције у чешком и српском језику, одредимо најфреквентније еквиваленте свих лексема и анализирамо њихов семантички садржај. Важно је истаћи да смо наишли на мањак директно чешко-српских превода у апликацији, те су за сврху анализе коришћени и примери којима је језик оригинала енглески. Претрага лексема вршена је у двема колекцијама – титлови и књижевна дела, са задатим чешким језиком као полазним, а српским као циљним. Најзад, код неких примера указали смо и на друге могућности превода, који би, према нашем мишљењу, били адекватнији од оних које нуди апликација.

На основу анализиране грађе утврдили смо да се у чешком језику лексема *дебил* у многим контекстима употребљава као уопштен пејоратив, што можемо видети кроз следеће примере:

Měl plochý nohy a stání v povzdálí ho jistě zmohlo. To se ví, že si takhle nepředstavoval potrestání **debilů**, ale bratrova čest je víc než jakejkoli trest. (ЋЗ)

Imao je ravne tabane i mora da ga je stajanje u prikrajku namučilo. Dabome da nije ovako zamišljao kažnjavanje đilkoša, ali bratski ponos je iznad svake kazne. (ЋЗ)

Útrpně jsme si ťukli a hodili chlast do sebe. „Ale co, jen ať si **debil** hraje na fantoma", alkohol mi zvednul náladu. (ЋЗ)

Sapatnički se kucnusmo i cimnusmo pića. „Ma, nek' se **dilka** igra fantoma", alkohol me oraspoložio. (ЋЗ)

Debil tak zdebilovatěl, až zapomněl, že já nejsem ten, koho by měl balit. (ЋЗ)

Dileja je toliko podilejisao da je zaboravio da nisam ja taj koga treba šarmirati. (ЋЗ)

Ако у обзир узмемо само наведене примере које нам апликација нуди, као и чињеницу, да је језик оригинала српски, иако је у корпусу као полазни језик задат чешки, можемо да видимо да су лексеме *ђилкош*, *дилка* и *дилеја* преведени само једним изразом – *debil*, из чега смо закључили да је преводилац за дате специфичне изразе у српском језику одабрао општији и фреквентнији израз у чешком језику.

Код осталих примера пронађених у оба корпуса, семантички садржај лексеме *дебил* се не односи на медицинско стање особе којој је упућена, већ су лексеме и њихови еквиваленти коришћени у сврху омаловажавања, без директне повезаности са њиховим недостацима.

Nebuď **debil** a dej nám pivo.

Престани да будеш **кретен** и дај нам пиће.

Někdy se chová jako **debil**.

Каткад је прави **кретен**.

Děláš jako bys byl velký, tak povýšený nad tohle všechno, a přitom jsi debil a dítě. Jsi **debil**, co se chová jako dítě.

Понашаш се као да си толико одрастао, као да си изнад тога, али си серења и беба. Ти си **серења** који је беба!

Drž se, drahoušku. Co děláš, **debile**?!

Добро се држи за седиште, душо. Шта то радиш, **идиоте**?

[…] људи су све слабијег квалитета. И тако – праведно је да дебилима (какви су људи) пророк буде **дебил** (какав сам ја). (БС)

[…] то Данци су то брате култура ово – оно и онда је она послала факс ваљда данској влади ал Вања – **дебил** је тад кресно неку другу рибу и то баш код Хане на гајби и ова га затекла и […] (АВ)

Еси се ти икад запито, Али, који ли је **дебил** дебели јебени измислио крофне? (ГН)

Јесам ли ја крив што тај умишљени **дебил** није ни позвао наводно премладог Савиолу [...] (НИН)

У примерима (1 и 2), иако ВРСР наводи следећа значења за лексему кретен: *1. особа која пати од кретенизма, која је физички и психички заостала; 2. глупак, блеса, тупоглавац*, те се секундарно значење може користити као еквивалент у овим конструкцијама, сматрамо да лексема *кретен* у говорном језику, у поређењу са лексемом *дебил*, спада у теже увреде и да би прецизнији преводи били *Не буди дебил и дај нам пиће* и *Некад се понаша као дебил*.

Дакле, уколико у обзир узмемо да је чешки језик полазни у упитима у апликацији, као што је случај у нашем истраживању, уочавамо да се лексема *дебил* у чешком користи као уопштен пејоратив у многим контекстима, док српски језик познаје велики број синонима које користи у сврху прецизнијег нијансирања пејоративног значења, те у већини случајева користи синониме *кретен*, *серења*, *идиот* и др. као њене еквиваленте, па се из тих разлога лексема *дебил* као преводни еквивалент јавља тек на 18. месту у апликацији *Treq*.

Лексема *идиот* се према датим примерима подједнако користи у оба језика и једна је од ретких која остварује примарно значење. Своје примарно значење остварује и лексема *имбецил* у српском језику, као и лексема *кретен*:

Po jeho odchodu kolegie tří se shodla, že je Švejk notorický blb a **idiot** podle všech přírodních zákonů vynalezených psychiatrickými vědátory. V relaci odevzdané vyšetřujícímu soudci stálo mezi jiným: „Nížepodepsaní soudní lékaři

bazírují na úplné duševní otupělosti a vrozeném kretenismu představeného komisi výše ukázané Josefa Švejka [...]” (XJ)

Byl to **kretén**, který vždy na tuto výzvu vyskočil. Jedna z těch ubohých, přírodou a lidmi zanedbaných postav, mrzák, který za pár zlatek ročně a za tu nějakou obživu pásl obecní dobytek. (XJ)

… protože jsem hned poprvně na tom svém dítěti poznal, na tom hostovi, který je mým synkem, že to je a bude **kretén**, a že zatímco ostatní děti jeho věku půjdou do školy, tak Siegfried začne chodit, a zatímco ostatní vyjdou školu, tak se Siegfried naučí jakžtakž číst... (ХБ)

Уколико није **имбецил**, он не може да живи од наде. Ето зашто има толико самоубистава […] (КД)

Преводни еквиваленти који се јављају код лексеме *кретен* у већини случајева, када је реч о колекцији титлова и разговорном језику који овде преовладава, јесу разни вулгаризми попут *серења*, *дркаџија*, *шупак* и сл.:

Laney, vím, že sem udělal chybu, ale přemýšlel jsem o tom, a jestli můžu něco udělat, jako třeba… Přestaň volat, **kreténe**.

Lejni, jesi li to ti? Znam da sam pogrešio. Razmišljao sam. Da mogu… Ne zovi više, **seronjo**!

Všichni přeběhněte silnici! Nová trasa! – Koukej, kam jedeš, **kreténe**!

Svi sad pređite ulicu! Pretrčite! Novi put! – Gledaj kuda ideš, **seronjo**!

С обзиром на то да се у примеру (6) ради о тексту чији је језик оригинала енглески, те да је у оригиналу коришћена лексема *asshole*,[8] сматрамо да би еквивалент који нуди ЧНК за лексему *кретен*, због природе српског говорног језика, саме конструкције и контекста био адекватнији, те би превод гласио: *Ало, кретену, гледај куда идеш!/Гледај куда идеш, кретену!* Тиме би такође као и у чешком, био избегнут вулгаризам и употребљен израз који означава глупу особу.

Приликом анализе лексема *морон* и *ретард*, због искључиве употребе датих израза као пејоратива, лексеме не проналазимо у апликацији *Treq* у књижевним делима, док се тек мали број примера јавља у оквиру колекције титлова:

Ty jsi ox a **moron**!

Ti si i vo i **moron**!

8 **У речнику** Merriam-Webster Dictionary **проналазимо значење**: 1. *usually vulgar anus*; 2. *usually vulgar* a stupid, annoying, or detestable person. Merriam-Webster Dictionary. 2022. *Доступно на* https://www.merriam-webster.com, *приступљено* 28.08.2024.

Správně, **morone**.

Tako je **moronu**.

No tak, možná můžeš vysvětlit, jak je to možné… když je v Dallasu, **morone**.

Pa, možda možeš da mi objasniš kako je to moguće kad je ona ovde u Dalasu, **moronu.**

To je tady každý **retard**, nebo co?

Je li ovde baš svako jebeni **retard**, ili šta?

Varuju vás teď, on je úplný **retard**.

Najzad hoću da vas upozorim, potpuni je **retard**.

У табели 3 приказан је број најфреквентнијих преводних еквивалената у апликацији *Treq* свих истраживаних лексема.

Табела *3*

ЧНК (књижевна дела и титлови са чешким језиком као полазним)	
idiot	идиот (457)
debil	кретен (49)
kretén	серања (57)
imbecil	имбецил (17)
retard	ретард (3)
moron	морон (2)

7.

На основу анализе истраживаних лексема дошли смо до неких занимљивих запажања. Уколико је реч о примарном значењу, већина лексема га остварује у књижевним делима, док њихову секундарну семантику можемо пронаћи анализом титлова. Када говоримо о примарном значењу, сва значења заснована су на приказивању људи са здравственим проблемима, који изражавају неку врсту менталне заосталости, док се секундарно значење искључиво употребљава у смислу омаловажавање особе и упућивања увреде. Такође, све лексеме у својој семској структури садрже компоненту негативне конотације, која се у одређеним контекстима реализује као пејоративна, подругљива или иронична и упућује на особу која се понаша недовољно интелигентно, на нивоу менталне заосталости. На међујезичком плану уочава-

мо подударност у разним изразима и конструкцијама, лексеме су заступљене како у чешком, тако и у српском језику, а разлике се тичу фреквенције употребе одређених лексема у ова два језика.

Примери контекстуалне употребе нам показују одступање лексема од примарног значења, у функцији ословљавања одређене особе или у функцији упућивања увреде на основу субјективног става да се особа понаша недовољно интелигентно, где све лексеме остварују своје секундарно, најчешће метафорично значење.

Код анализе преводних еквивалената уочавамо да се први и најфреквентнији еквиваленти које нуди апликација *Treq* за лексеме *debil* (*кретен)* и *kretén* (*серења*) разликују од еквивалената које нуди ЧСР, а то су *дебил* и *кретен*. Код свих осталих лексема преводни еквиваленти из корпуса се поклапају са лексикографским еквивалентима које нуди истоимени речник. Код одређених примера које смо приликом истраживања пронашли, утврдили смо и могући бољи превод који би по нашем мишљењу био у духу српског језика. Наравно, избор еквивалената зависи и од самог преводиоца и његовор схватања контекста.

Оно што јасно видимо кроз наше истраживање јесте да су проучаване лексеме из домена ретардације знатно заступљене у оба језика, а оно што им је заједничко јесте негативна конотација и пејоративно значење којима се именује човек. С обзиром на то да до сада овакав тип лексема није детаљно истраживан контрастивно, верујемо да ће закључци добијени у овом раду бити од значаја приликом даљих истраживања пејоратива које планирамо да спроведемо. Проширивањем корпуса на друге лексеме које изражавају интелектуалне недостатке, желимо да допринесемо бољем разумевању пејоративних нијасни оваквих лексема и њиховог функционисања у чешком и српском језику.

Цитирана литература

Вељковић-Станковић, Драгана. Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности. Београд: Филолошки факултет, 2011.

[Veljković-Stanković, Dragana. Reči subjektivne ocene u nastavi srpskog jezika i književnosti. Beograd: Filološki fakultet, 2011]

Дешић, Милорад. „Експресивна лексика у српскохрватском језику". Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2, 1982: 71–85.

[Dešić, Milorad. „Ekspresivna leksika u srpskohrvatskom jeziku". Naučni sastanak slavista u Vukove dane 11/2, 1982: 71–85]

Јовановић, Јована. Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику. Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2018.

[Jovanović, Jovana. Leksika pogrdnog značenja u imenovanju čoveka u srpskom jeziku, Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet, 2018]

Јовановић, Јована. „Пејоративи у номинацији човека у српском језику". Јужнословенски филолог 77/1, 2021: 127–161.

[Jovanović, Jovana. „Pejorativi u nominaciji čoveka u srpskom jeziku". Južnoslovenski filolog 77/1, 2021: 127–161]

Митрићевић-Штепанек, Катарина. „Аугментативи као средства еуфемизације на примерима српских и чешких преводних еквивалената са енглеског језика". [У:] В. Штепанек (ур.) Савремена српска и чешка славистичка истраживања. Брно: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, 137–151.

[Mitrićević-Štepanek, Katarina. „Augmentativi kao sredstva eufemizacije na primerima srpskih i čeških prevodnih ekvivalenata sa engleskog jezika". [U:] V. Štepanek (ur.) Savremena srpska i češka slavistička istraživanja. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2021, 137–151]

Ристић, Стана. „Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел 'особа + психичка или морална особина')". Јужнословенски филолог 52, 1996: 57–78.

[Ristić, Stana. „Tipovi ekspresivne leksike u savremenom srpskom jeziku (model 'osoba psihička ili moralna osobina')". Južnoslovenski filolog 52, 1996: 57–78]

Стакић, Љубица. Пејоративи којима се означавају негативне особине људи из домена реатардације у чешком и српском језику. Мастер рад. Београд: Филолошки факултет, 2023.

[Stakić, Ljubica. Pejorativi kojima se označavaju negativne osobine ljudi iz domena reatardacije u češkom i srpskom jeziku. Master rad. Beograd: Filološki fakultet, 2023]

Čermák, František. Lexikon a sémantika. Praha: 2010.

Němec, Igor. «Slovotvorný význam a expresivita». Slovo a slovesnost 33, 2, 1972. <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2155>20.08.2024.

Извори

AB: Arsenijević, Vladimir. Predator. Beograd: Samizdat, 2008.

Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Издательство „Советская енциклопедия", 1966.

[Akhmanova, O. S. Slovar′ lingvisticheskikh terminov. Moskva: Izdatel′stvo „Sovetskaia͡ entsi͡klopediia͡", 1966..]

БС: Basara, Svetislav. Fama o biciklistima. Beograd: Dereta, 2007.

БФР: Imami, Petrit, Beogradski frajerski rečnik, Beograd: NNK international, 2003.

ВРСР: Клајн, Иван, Милан Шипка. Велики речник страних речи и израза. Нови Сад: Прометеј, 2006.

[VRSR: Klajn, Ivan, Milan Šipka. Veliki rečnik stranih reči i izraza. Novi Sad: Prometej, 2006.]

ГН: Grifits, Nil. Patrljak. Beograd: Fabrika knjiga, 2006.

ДМ: Doležalová, Marie. Kafe @ cigárko. Ostrava: Domino, 2015.

ДЗ: Durek, Zdeněk. Paměti záchodové mísy. Praha: Fragment, 2009.

ЂМ: Đurđević, Mirjana. Parking Svetog Savatija. Beograd: Agora, 2003.

JB: Jakeš, Václav. Pitva a jiné povídky. Praha: Epocha, 2017.

КД: Kiš, Danilo. Homo poeticus. Beograd: Službeni glasnik, 1983.

КМ: Kundera, Milan. Nesmrtelnost. Brno: Atlantis, 1993.

ЛЖ: Laušević, Žarko. Godina prođe, dan nikada. Beograd: Novosti, 2011.

ЛК: Limrová, Karolina. Dva meče. Brno: Host, 2012.

ЛМ: Lubas, Miloslav. Janovice nikdy více, lepší kouli do palice!. Praha: Mladá fronta, 2012.

ЛХ: Lundiaková, Hana. Vrhnout. Zlín: Kniha Zlín, 2010.

НИН: Nedeljne informativne novine (27. jun 2002.). Beograd: Politika, 1951.

Пол: Politika. Beograd (Makedonska 29): Politika, 1904.

РМС: Стевановић, Михајло et al. (eds.) Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI, Нови

Сад: Матица српска, 1967–1976.

[RMS: Stevanović, Mihajlo et al. (eds.) Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI, Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976.]

РСЖ: Gerzić, Borivoj, Rečnik srpskog žargona, Beograd: SAI, 2012.

СНЧ: Hugo, Jan et al, Slovník nespisovné češtiny, Praha: Maxdorf, 2006.

СрпКор: Витас, Д., М. Утвић, Корпус савременог српског језика (верзија SrpKor2013), Београд: Друштво за језичке ресурсе и технологије. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/> 25.08.2024.

[SrpKor: Vitas, D., M. Utvić, Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013), Beograd: Društvo za jezičke resurse i tehnologije. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>25.08.2024.]

ССЈЧ: Havránek, Bohuslav, Jaromír Bělič, Miloš Helcl, Alois Jedlička (eds.) Slovník spisovného jazyka *českého* I–IV, Praha: *Československá* akademie věd, 1960–1971.

ЋЗ: Ćirić, Zoran. Hobo. Praha: Runo, 2012.

ФО: Fuchs, Oskar. Frost. Praha: Epocha, 2019.

ХБ: Hrabal, Bohumil. Obsluhoval jsem anglického krále. Praha: Pražská imaginace, 1993.

ХК: Hokr, Boris, Leoš Kyša. Ve stínu *Říše.* Praha: Epocha, 2017.

ХЈ: Hašek, Jaroslav. Osudy dobrého vojáka *Švejka* za světové války. Praha: Baronet, 1996.

ХВ: Hanišová, Viktorie. Anežka. Brno: Host, 2015.

ЦЈ: Cimický, Jan. Smrt básníka. Praha: Baronet, 2008.

ЧСР: Качаник, Емилија, Драгутин Мирковић, Слободанка Урошевић. Чешко-српски речник I, II. Београд: САНУ, 2001.

[ČSR: Kačanik, Emilija, Dragutin Mirković, Slobodanka Urošević. *Češko-srpski* rečnik I, II. Beograd: SANU, 2001.]

Cambridge dictionary, Cambridge University Press, 2023. <https://dictionary.cambridge.org/>30.08.2024.

Český národní korpus, *Ústav českého* národního korpusu, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta. <https://www.korpus.cz/>25.08.2024.

Havránek, Bohuslav, Jaromír Bělič, Miloš Helcl, Alois Jedlička (eds.) Slovník spisovného jazyka *českého* I–IV, Praha: *Československá* akademie věd, 1960–1971.

Merriam-Webster Dictionary, 2022. <https://www.merriam-webster.com>28.08.2024.

Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/>30.08.2024.

Simeon, Rikard. Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. Zagreb: Matica Hrvatska, 1969.

The free dictionary <https://www.thefreedictionary.com/>30.08.2024.

Ljubica Stakić

PEJORATIVES RELATED TO RETARDATION IN CZECH AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper analyzes lexemes related to retardation in the Czech and Serbian languages. Based on lexicographic definitions and data from two corpora (the Czech National Corpus and the Corpus of Contemporary Serbian), a lexical-semantic analysis is conducted to examine their function and usage in context. Subsequently, using examples from literary works and subtitles provided by the Treq application, the most frequent translational equivalents are determined, and possibilities for their refinement are discussed.

The conclusion is that all lexemes, according to the dictionaries used for the research, can have two meanings: the first, medical, relates to a mentally retarded person, and the second, pejorative, has a negative connotation. According to the examples, all lexemes function as pejoratives in context, most commonly achieving a metaphorical meaning. The first and most frequent equivalents provided by the Czech National Corpus for most lexemes align with the lexicographic equivalents in the bilingual Czech-Serbian dictionary. The research findings indicate that, despite the significant presence of these lexemes in both languages, there are also many linguistic correspondences regarding expressions and phrases.

Keywords: pejoratives, Czech language, Serbian language, equivalence, contrastive approach.